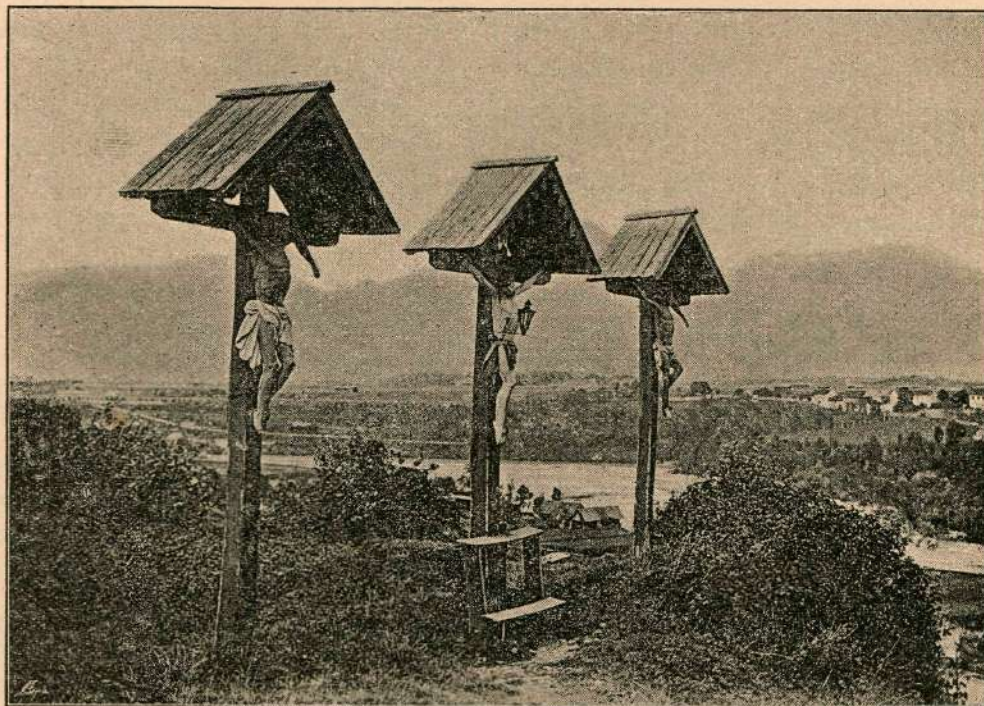

Tvar in lik.

(Spisal —č—.)

Telo je telo, to vé še naš pastir, ki se sicer ne more ponašati z bog si vedi koliko veščino! Jurčke pač pozna in sladke koreninice, šoje in brgleze, vsemu temu se je učil vzgred po pašnikih in rebrih, a brati zna le svoje imé, če je pisano

po starem s tistimi dolgimi »résami«. A mi čitamo časnike, korenite razprave in učena dela, mi poznamo drobnogled in svetlopis, nam ne more zadoščati prazni odgovor: »telo je telo«, ali pa: »telo je to, kar je razsežno«. Kaj pa je razsežno? I vraga, razhudili se mi

Kalvarija pri Kranju.

bodete, kdo bi se ukvarjal s takimi delovniškimi stvarmi? Saj bi se ne, a pomislite! Mi zahajamo v družbe, v družbah se govori o tem in ónem, danes o družabnem pravu, jutri nanese govorica na bakcile in bakterije. Mladi naš zdravnik nam pové, da duša ni nič drugega nego-li ustrojstvo možgan in živčevja. Ali je še čudo, če nas pobara tanki pisar z novega trga, kaj pa je prav za prav telo, iz česa sestoji ta reč? Kaj bomo rekli? Sicer smo že to in ono čuli o atomih, a kar tako na sploh, in to bi s teška zadovoljilo zve-

dečnega pisarja, in kdo vé, da li nam ne bi prerekal, potem pa površna naša navlaka skoro pokaže plitvino našega znanja. Ne, te sramote pa ne, da bi krčmar pri belem volu majal z glavo: I, i, dandanašnji svet pohaja in pohaja šole, a kaj prida se pa vendar ne nauči! — Bòt smo, krčmar, bòt! V dober čas nam je prišlo na um! Kaj, da bi se nam kdo rógal? O, marsičemu se naučimo, in tudi telesu, če je treba, segli bomo do dna. Ne, ne mirujemo pa ne, dokler do trohe ne raziščemo, kaj je telo!

Seveda, hoteti ni težko, a sklep izvršiti? Kako opredelbo bi že še našli. V peti šoli smo se učili rudninoslovja, izvestno je tam bila napisana tudi opredelba telesa — a, knjigo smo že prodali takoj drugo leto na dijaškem sejmu. Pa, saj opredelba še ni vse, in kdo vé, je-li pa bila tudi prava? Nam pa je pred vsem do resnice. Toda čemu so pa knjižnice? Mi gremo v knjižnico, povsimo knjižničarju svojo željo, in skoro leže pred nami debele latinske modroslovne bukve. Raca na vodi, saj smo

rekli, da ne bomo zaman iskali! Glejte tu: *Quae sunt corporis naturalis physica principia interna?* Katere so notranje prvine prirodnega telesa? Tega pa uprav iščemo. Idite, vse opredelbe! Če vemo, kaj so telesa prvine, naredili si bomo že sami opredelbo! Z zadovoljščino prelagamo na naše: »Prvina je vse, od česar kaj izhaja. Ker pa more kaj od drugega izhajati ali gledé na postanek, ali gledé na bit (*esse*), ali gledé na spoznanje, zato je treba prvino opredeliti po *philosoph. X. Metaph. et St. Thomas*

Velehrad.

in *X. Metaph. lect. I.*⁴: prvina je prvo, po čemur nekaj je, ali nastane, ali se spozna. O prirodnih prvinah teles, v kolikor so prvine biti ali postajanja, treba je opomniti, *ut patet ex I. Physic. c. 7.*⁴: prvič: prvine teles ne smejo biti iz drugih telesnih prvin istega rodú. Zato se motijo, ki trdé, da so prvine teles atomi, ki so i sami telesca. Drugič: prvine ne smejo biti ena iz druge, sicer bi ne bila nobena prva prvina. Tretjič: Iz njih morajo sestati vsa telesa, zakaj sicer bi ne bile prvine obče vsem telesom, marveč le temu ali onemu, in

take drugatne, podružne prvine slovó — *elementi*. Kaj nismo rekli! Kako določno, kakó. Sedaj pa vemo, kakšne morajo biti prvine. In katere so-li? Dalje, dalje.

»Pravi prvini teles pa sta tvar in lik« — *materia et forma*, kako naj rečemo, dá, recimo tvar in lik! — Zakaj: »Treba je dajati v podstav in podmet čutnim podstatim (*substancijam*) tvar. V vsaki méni (*mutatio*) namreč mora biti podmet, obeč kónčnikom (*terminom*) protivnih mén. Ker je torej nekatera ména (*mutatio*) podstatna, namreč vznik

(generatio) in pretvorba (corruptio), mora biti neki skupni podmet kot podklad protivnim ménam vznikaja ali pretvorbe: in to, dejavši kónčnike, ki so lik (forma) in odsostvo (privatio), tako namreč, da je časi v dejavnosti po liku, in časi podmet odsostva onega lika« . . . Preložili smo, a dalje ne moremo. Kar v čudu strmimo. Ne vemo prav, ali smo ozlovoljeni, ali se nam hoče ubrati lice na smeh. Kakšne besede! »Dejavnost in odsostvo, tvar in lik, pretvorba in vznik«, potem pa — Ergo! — Vèn, vèn, na zrak! Tega živ krst ne umeje. Hvala Bogu! Zopet se razliva na nas zlatozarna luč. Ne! Meni se zdi, da v bukvah debeloplatničnih nikar ne iščimo pouka. Če se podvomimo v kaki tehtoviti točki, kdo nam jo bode pojasnil? Brezuvetno pa ni vsega verjeti. Knjige so često malovestne. Moža nam je treba, ki je več v takih stvaréh, moža, pravim vam, prirodopisca! Pametna misel! Da, k prirodopiscu! Saj teh nam dostaja, in bilo bi od sile, da nam ne bi nikdo vedel resnice. — Skratka: mi uberemo pot k zvedencu v prirodnih stvaréh, kakor so rāstlinice in rudnine, brostki in metulji, in kar se še drugih takih rečij razreja pod imé — telo.

Mi ga pozdravimo, in mož stopi od svojega pristroja, pod katerim baš gomazi drobna živalca. »Kaj, začudi se, o prvinah se bavite? No, če ni hujšega, to vam že povem. Prvine teles so takozvani — atomi. Saj ste pač čuli v kemiji kaj o njih«. — Čuli smo, kaj pa da, odgovorimo mu mi, a ni nam povse jasno. Tam je bilo govorjenje o neki zvezni sili, o sili sorodnosti in še o drugih silah. A če je taka, mislimo si, to so atomi že sami telesa. Prvina, domneva se nam, pa mora biti nekaj, kar ni iz drugih prvin. To smo našli tudi v neki knjigi. Atom, delek s silami pa bi bil že sam iz drugih prvin. Poleg sile vidimo snov, in to dvoje, sila in snov, vendar ni isto. Kolikor vemo, spada pod bistvo kake stvari samo ono, brez česar si je misliti ne moremo. Tako si n. pr. rastlino mislimo brez pravih peres, brez cvetja in sadú, celó brez stebelca in koreninic, zato pravimo, da to ni bistvo rastline. A brez življenja,

brez rasti si je ne moremo misliti, zato govorimo, da je rastlina telo, ki živi in raste. Toda snov lahko pojмимо brez sile, zato sila ne more biti bistvo snovi. Biti mora torej nekaj raznega, naj si tudi morda snov sama ne more bivati brez sile. Zato pa bi bili v atomu že nekam dve prvini.

»Saj se mi je zdelo, zasmeje se mož dobrovoljno in si pogladi brado, razumno mi je, sila, sila, ta vam dela preglavice. In le odkrito povejmo, če bi bila sila res to, kar vi pod to imé podkladate, izvestno, jaz bi pritegnil vašemu modrovanju. A prijatelji mladi, neovržna resnica je, sila je le imé, imé! pa gola, prazna beseda! In obžalovati je, da mnogorazni prirodopisci še vedno mečejo v podstav svojim razlagam — silo. Ne tako! To, kar imenujemo silo, je le gibanje snovi. In le kletā ubožnost našega uma je kriva, da še vedno govorimo o silah. Ali da vam na kratko to razjasnim! Vi veste pač, kaj je — energija: Tvornost telesa vsled svojega gibnega ali naponskega stanja.¹⁾ Če stisnem plin v valju z betom, preneslo se bode delo pritiska na plin, in energija, ki jo jaz porabim, bode naposled v večem naponu plina. Ko bi se nič dela ne izgubilo, bil bi plin po sebi vzmožen vzvratno delovati z isto tvornostjo. To je: energija ostaja ista. Delo se preminja v gorkoto, gorkota v gibanje, gibanje zopet v delo, preminjajo se oblike tvornosti, energija sama ostaja nepremenjena. To je veliki zakon ravnotežja v prirodi. Sedaj pa recimo, da bi bile v prirodi sile. Naravno je, da bi ta zakon ne veljal več. Če telo samo po sebi lahko deluje, ni mu treba šele donašati gibanja in tvornosti. Že po tem lahko rāzsodite, kaka nesmisel je sila. To je bilo znano še starem Demokritu iz Abdere; Epikur in Lukrecij, Bakon Verulamski, Gasendij in Kartezij pa Galileo, sami modraki, so to jasno uvideli. In ko je še slavnoznani jezuit Secchi napisal veleučeno delo: Dell' unità delle forze fisiche, ne hode se več podvovmil o tej dokazani resnici

¹⁾ Cf. Dressel: Energie u. Entropie, die Triebfedern der unbelebten Welt. Stimmen a. M. L. 1890, pag. 151. ss.

pameten in razborit mož, če ima le količkaj samosvoje razsodnosti.

»Prvine teles v vesmiru so potemtakem drobna, razsežna telesa. Prave sile ni. Edino, kar bi bilo nalično sila, a samo nalično, sta odpornost, ki daje telesu neprodornost in pa vzmožnost, prenašati gibanje. Telo je skupek atomov. Zato so pa tudi vse méne in pretvorbe samo nebitne. Če se razkroji voda v vodik in kisik, niso to nove podstati (substancije), marveč atomi, ki so bili v vzajemni tesni zvezi, ločijo se iz celokupnosti in se družé v nove skupke (agregate).

»Solnce, to čudežno orodje vsega življenja in gibalo vesmira, razširja po neizmernih prostorih hlipno (etersko) valovanje in nihanje. To gibanje nam daje luč. V tem gibanju je elektrika in magnetizem. To gibanje je tudi vzrok vseobče privlačnosti. In podoba je — trdnih dokazov seveda še nimamo — a podoba je, da tudi telesa niso nič drugega, nego-li zgoščen hlip (eter), torej skupek nešteti delkov. Tako bi bili v vsem širem vesmiru podklad vsem stvarjem, prvine vsega čutnega stvarstva drobna, nedelna telesa — hlipni delki. Bolj ali manj zredčeni ali zgoščeni tvarjajo vso ono mnogoličnost, ki jo gledamo v prirodi«.

»Vi se čudite. Ne vem prav, ali zdi se mi, da ste že brali o tem sestavu,

in morda celo menite, da sem jaz brezbožec. Toda motili bi se, prijatelji mladi! Ali je bil jezuit Secchi brezbožen? Vidite, drugo in drugo je reči: prvine vsega so atomi. Ko bi jaz tajil smotrenost vesmira, ko bi trdil, da je vzrok vsega naključje, kakor je mislil Demokrit in za njim še danes mislijo mnogi, ko bi jaz dalje učil, da so atomi nestvarjeni, dà, potem bi vi lahko s prstom na-me kazali: evo brezbožca! Toda odkrito pravim: Ta kuga — in kuga so taki nazori materijalizma — ta kuga še ni zalezla v moje mišljenje. Nikakor ne tajim ni stvarjenja, ni duše človeške, ni smotrenosti — glup bi bil, da zaničujem to, kar je očividno. A to trdim: z atomi razven dušnega življenja v človeku vse lahko razložimo, ni nam treba sil, ker so le besede in besede! Ali če morda želite, da vam prikrojim dokaz po Križanovi logiki, evo ga: To morajo biti prvine teles, v kar se raztvori telo. A vsi poskusi, vsa veda prirodoslovna nam jasno govori, da se telesa morajo raztvoriti naposled v gola telesa — atome. Torej so atomi prvine teles«.

»No, vsega vam tako ne morem natančno razložiti kar na prvi hipec. Razmišljajte sami, a le trezno in brez predsodkov. Veselilo me bode, če spoznate, da v našem sestavu ni oprek in protislovij, ki jih žal da nosi v sebi toliko drugih sestavov«.

(Dalje.)

„Ruska biblioteka“ in naši prevodi slovanskih izvirkov.

(Spisal V. B.)

Naročnik in prijatelj Vašemu listu usojam se Vas prositi, častiti gospod urednik, da resnici na ljubo priobčite ali vsaj »ad notam vzamete« v cenjenem svojem listu te-le vrstice.

Res, prav umestno je, da v »Slovstvu« opozarjate svoje čitatelje na razne, zlasti leposlovne proizvode različnih slovan-

skih narečji, naj bi zavedni Slovenci segali po njih ter bolj in bolj dajali slovo nemški beletristiki, ki s svojim časi jako 'lahkim in celó dvomljivim blagom preplavlja naše pokrajine, a naš denar potuje v Leipzig in Berlin. Saj ste tudi ves list svoj namenili vzorni svrhi, da pomaga po svojih silah izpodrivati iz naših družin nemške ilu-

na Gruble; sled ceste se še pozna; vas je čedna, ne velika, ime pa staro, zakaj *Drómъ*, *Drumъ* je v staroslovenskem in srbskem, in je vzeto iz grščine, ki ima *δρόμος* v pomenu cesta; da se je *o*, *u* spremenil na *a*, to ne dé nič, ker tukaj doli ob Krki sploh *a* obvlada; stara ženica pravi: Bom povádlá, kaj

sem gráha strála. Staro ime je ostalo, četudi se ga ljudje ne zavedajo. Tako je pravil dr. Škedl, da je njegov součenec odgovoril v VI. šoli na vprašanje: »Was ist ein Drama?« — odgovor — »Drama ist ein Dorf zwischen St. Kantian und St. Bartolmae«.

(Dalje.)

Tvar in lik.

(Spisal —č—.)

(Dalje.)

Nekako omamljeni zapustimo prijaznega moža. Kako živo je govoril! Po resnici, tako more govoriti mož, ki je uverjen o svojih načelih. A mi? Nekam čudno nam je. Brali smo že, resnica je, brali smo že o tem sestavu. Imenujejo ga mehanski atomizem, ker vse premene skuša razložiti s samim golim gibanjem. A glejte, imeli smo resnično skriven predsodek, češ, stvar je brezbožna! Toda mož je nas drugače poučil. Pa ta imena, to so ti častna in oblastna imena: Demokrit, Galileo pa Secchi! — Ali čudno je vendarle! Telo sestoji iz atomov — telesc. Telesce je res majhno, drobno, morda celó neviden prašek, telo pa je vendarle, kolikor ga je. Torej telo sestoji iz teles? Kako je to? Mi nismo vprašali, iz česa sestoji skupek, marveč telo. Za telo bi radi izvedeli. In reči: telo sestoji iz teles, to je vendarle istorečje. In pa razsežnost! Rekel je, kaj pa da, da so telesca razsežna? Nedoumno je, kako da bi razsežno telesce bilo prvina. Kar je razsežno, razteza se del izven dela. Vendar pa imajo telesca enoto. Kaj je torej to, kar daje telescem enoto? Izvestno ni le pojav razsežnosti, zakaj vir enote mora biti pač drugi negoli vir mnogodelnosti. Atomi imajo poleg tega določeno podobo in veličino. Ta podoba pa ni samo nekaj postranskega,

sicer bi bili atomi premenljivi in delni. A zopet je razsežnost neodvisna od podobe in obča vsem atomom. Potemtakem pa bi morali priznati neko soprvino, ki je izvor raznoličnosti. In to, to. V prirodi, rekel je, ni sile. Nesrečna ubožnost uma našega je kriva, da še vedno govorimo o silah. Vse stvarja le gibanje hlipa. Nihanje hlipnih trošic pride do semenca, niha v njem, niha po njem, delki nihajo, praški nihajo, vse niha. In evo, semence prične kaliti, iz zemlje in zraka se dvigajo snovi, kal se razvija, rastlina požene. Prečudno smotrenost v vesmiru, enoto in mnogoličnost, vse ureja, vse oživlja in objemlje skrivnostno nihanje. V prirodi vidimo, da vsako neživo telo teži po ohranitvi svojega stanja in to torej brez sile, brez vsake prvine sile. In zopet če sunem oblo, premikala bi se na veke, da ni ovir. Kaj se preseli iz moje roke v oblo? Gibanje? Kako pač, kakor duh? Po naši pameti mora nastati v obli nekaj, kar potem žene oblo dalje, neki napon, neka gonivna sila — sila torej ipak. In kaj je privlačnost, kaj razpenjavost teles?

In vendar, kako uneto je govoril! Ne taji Boga, ne taji duše, ničesar, ničesar — kaj li je resnica? A dokaz? Ne vemo prav, sklepa že, ali — —. Prebiramo prorek, podrek — nekaj je, nekaj neznanega, to čutimo. Na katero

plat stvar obračamo, ni dvojit, da se vsaj ne smemo prav zanesti. Kako se bomo izvili iz te zadrege? Ali naj nas mine potrpljenje? E, bržčas nas ne poznate! Kaj menite, da se potem še smemo kdaj prikazati k »belemu volu« tešcat se in privezavat si duše? Da bi mežikali gospôda med seboj, češ: »evo, ponesrečeni junaki, preiskovalci našega telesa!« Kaj torej? Najbolje je, da poprašamo še koga drugega. Ali koga? Stvar ni po tem, da bi jo zaupali vsakemu mladikovecu!

Z dobršnim trudom osnujemo črtež, da prizovemo sodišče druge stopinje v postranskih ulicah pod šte. toliko in toliko, pri učenem zvezdoznancu. In če nam še tu izpodleti, kapa kosmata, dejali smo, da ne mirujemo! S tistimi mogočnimi čustvi, ki so vrela po srci debelušnemu Horaciju, pojočemu: Si fractus illabatur orbis . . . krenemo v ulice, kjer biva naš zvezdoslovec. Nekoliko boječe potrkamo na duri, mož ima namreč slabotne živce. Nekako hladno in malovažno nas sprejme. Ko mu povemo, kje smo bili, kaj nas vznemirja, razjasni se mu resno lice, in izmed gub zaigra nekaj, kakor pomilovalen nasmech: »Ali ste mu verjeli?« Vede nas k deski, ki stoji ob peči. — »Mislim, da vam je znano, kaj je energija?«

Kaj pa da, odrežemo se mi, znano nam je, znano, in uprav iz zakona energije nam je učen prirodnoslovec dokazoval, da v prirodi ni sile!

»Kaj?« začudi se mož, »iz zakona energije dokazoval, da ni sile? — Glejte sem! — Če je živa sila dveh delkov pred udarom $m v^2 + m' v'^2$, po udaru $m V^2 + m' V'^2$ (kjer je $V = v - (1 + e) \frac{(v - v') \cdot m'}{m + m'}$ in $V' = v' + (1 + e) \frac{(v - v') \cdot m}{m + m'}$), bode razlika po udaru $m v^2 + m' v'^2 - (m V^2 + m' V'^2)$. Denimo za V in V' vrednosti!«

Mož računi in računi, nekaka dobrovoljščina se mu ziblje po obličju, vidi se mu, da si je v svesti svojega poklica. Skoro dobi svoj znesek. — »Evo! Razlika med živo silo pred udarom in po udaru je $= (1 - e)^2 \cdot \frac{(v - v') \cdot m \cdot m'}{m + m'}$. Tu

je e somnoživec (coëfficient) prožnosti, torej $e = 1$ za popolnoma prožna (elastična) telesa, $e < 1$ za nepopolnoma prožna, in za neprožna naposled $e = 0$. Iz tega spoznamo, da ni razlike med živo silo pred udarom in po udaru le za telesa, ki so popolnoma prožna. Da bi se torej ohranila energija — in to vaš prirodopisec trdi — moramo ali reči, da so atomi popolnoma prožni, ali pa se energija ne ohranja po goli gibni brzini, pač pa po silah. Prožnost pa je tudi sama že sila. V obeh slučajih je torej napačno, da je vsa dejavnost teles v trajavnosti snovi in pa v vzmožnosti, prenašati prejete udarce. In recimo tudi, da bi vaš prirodopisec odgovoril: Da, da, prijatelji, ko bi bilo tako, izvestno, moj sestav bi bil dvomen. Ali vi ste računali, da delek udarja delek — premo, znano pa vam je morda, da neko gibanje slôve vrtinčasto, in to, gospôda slavna, vrtinčasto gibanje caruje po vesmiru! Dobro!«

Zopet nariše sličico, potegne črte, zaznamuje vrednosti, vse za vrtinčasto gibanje. Zopet se veseli svojih števil, dokler nam ne dobi navadne in kotne brzine za vrtinčasto gibanje: $v' = v \cdot \frac{x^2 - ax}{x^2 + ab}$, pa $w' = w \cdot \frac{ab - bx}{x^2 + ab}$.¹⁾ Potem pa nam pretresa in razklada. Pomnožbe energije, pravi nam, ni nikdar, pretresujete, kakor hočete. Zednačenje je najugodnejši slučaj, a kako redek v pogledu na navadne odnošaje. Skoro zmerom pa je izguba. Ko bi bila telesa res sestavljena iz atomov brez sil, ki bi na najraznejše načine udarjali drug ob drugega, to bi mi nikoli kratko ni malo ne mogli pojmiti, kako se more ohraniti gibanje brez pomanjšanja energije!

Sedaj pa ni treba posebne modrosti, da napravite sklep. Ali je to veda, ali je tudi podmena (hipoteza), ki je s prirodo in nje zakoni v opreki? Podmena ne sme imeti v sebi prekoslovij, nasprotovati ne sme nobenemu pojavu, in vse mora razložiti, za kar je uprav podmena.

Mi sicer nismo vsega kar do dna umeli, tudi nekam dolgočasno se nam

¹⁾ Mattiussi: Elementi di Meccanica razionale, pag. 287. in pag. 391. (lith.)

je zdelo to računanje, a toliko pa nam je pač znano, da gre številkam časi tudi verjeti, čeprav ne vsekdar, in pa, ali nismo tudi mi sami majali z glavo ob onem sestavu? Saj se nam je zdelo, sila mora biti v prirodi, kaj pa da! Samo nekaj nas še tišči. Dokaz, dokaz! Povemo ga možu. Zopet mu zaigra oni pomilovalni nasmeh okrog usten: »To morajo biti prvine teles, v kar se raztvori telo . . . Hé, hé, lepo je, lepo, da vam je dal baš ta dokaz! In vas je preveril, ka-li? Zategnil vam je zadrگو! Seveda, če ga prebereš, nič mu ni posebnega reči, in v onih preperelih pregradah: Barbara, Celarent, Darii . . . mu tudi lahko poiščete krstnega lista. A kaj, ko bi mi tako-le rekli: To morajo biti prvine, v kar se raztvori telo. A telo se raztvori v molekule. Torej so molekule prvine. No, ali vidite? S takim prorekom mi vse lahko dokažemo. Toliko pa še vedno poznamo kemijo, da ne verujemo kar na besedo! Kemijski sestavljena telesa se raztvorjajo v molekule. Naposled seveda bi se razkrojila vsa telesa do atomov, ko bi jih delili in delili. Prav za prav pa atomov še nikdo videl ni. Kar imenujemo atom, to so le izračunali. Pa bodi kakor koli. Vsekakor ostaja še vprašanje, imajo-li tudi atomi še svoje prvine, zakaj nam se le zdi, da so tudi atomi še telesa. Torej to so prvine, v kar se raztvori telo končno ali kemijski ali kakor koli.

A dobro je, da vam je izročil baš ta dokaz. Vi, kaj pa da, želite, da vam tudi jaz povem svoje mnenje? No, jaz vam ne bodem razlagal in prédel na dolgo in široko svojega sestava, dal vam bodem samo kvasú. Z ene strani

ste se pač preverili, da brez sil ne moremo životariti po tej zemlji. Z druge strani pa je resnica, da so atomi še telesa. Na to ste mi pristali. To pa je uprav podlaga mojemu razmišljanju. Bodi telesa še tako majhno, razsežno je, in kar je razsežno, ima dele vsaj v vzmožnosti, in ni prekoslovja v tem, da kako više bitje razdeli del v še manjše delke. Seveda atomisti hitro pristavljajo: Se vé, po sebi, metafiziški, so atomi delni, a fiziški ne. Verjemi, kdor hoče, a meni pustite, da dvomim, dokler ne odgovoré vprašanju: zakaj? Do tedaj pa jaz tako-le sklepam: Če ima atom delke, niso atomi prvine, marveč delki. A tudi delke še lahko delimo. Torej tudi ti še niso prvine. Dokler so delki razsežni, imajo še delčke, potemtakem pred seboj še prostejše prvine. Torej prava in prva prvina mora biti nekaj nerazsežnega, enovitega, imenujte to silo, podstat, ali kakor hočete.

Ta sestav je že sila star. V nekoliko drugi obliki ga je učil že Pitagora, Leibnitz in o. Bosković, Kant in Herbart, vsi se zlagajo vsaj v bistvu, le da nekateri hoté imeti podstati, drugi sile.

Če govorimo o silah, morajo biti odbojne in privlačne. Ko bi namreč ne bilo odbojnih, prodirale bi se vse prvine v eni in isti točki. To so vedeli že stari: puncta aut non se tangunt, aut se tangunt iuxta se tota. Ko bi pa bile samo odbojne, razpršile bi se zopet prvine po vesmiru in ne bilo bi pravih teles. — Jaz mislim, da lože razložimo prirodne pojave s silami. Izvestno pa je, da so prvine enovite. Toda kakor sem rekel, jaz sem vam podal samo kvasú«.

(Dalje.)

Z j u t r a j .

Po pisanem dolu vir šumljá
Srebrnočist,

Po drevju si jutranji vetrec igra,
Trepeče pri listu list.

Le vetrec igra si, in šumi v dol
Planinski vir,

Dobrotno hladita človeško hol
In v prsa selita mir!

M. O.

A s tem se izneverjamo slovanski ideji, porekó z druge strani nekateri nezaupneži. Nikakor ne; a treba vedeti, kako jo umevamo. Slovanska ideja se ne dotika kar nič državnih razmer. Mi se zavedamo, da smo si Slovani sorodni po jeziku in po plemenu, da smo si torej podobni, da je v slovstvu in obče v kulturi mnogo sličnosti, a nikakor ne sklepamo iz tega: torej treba, da smo si jedna slovanska država. Kaj pravimo o onih avstrijskih Nemcih, ki neki težé po Prusiji? Jednako sodimo tudr o samih sebi! In vrhu vsega tega: da bi »slovanske svoje brate«, recimo Ruse,

Srbe, Bolgare morali tako ljubiti, kakor slovenske svoje rojake, tega nam ne veleva nobeden zakon, niti prirodni, niti božji. A da ljubimo Avstrijo in njenega vladarja, to nam veleva i prirodni in božji zakon, česar nihče ne taji. Torej je to vprašanje za vsakega Slovenca, kakor tudi Avstrijanca, jasno. — Dasi ne pišemo radi takih pojasnil, dasi jako želimo, naj bi jih ne bilo nikdar treba, morali smo se vendar izraziti določno, ker je bil povod za to v našem listu, in zanj je uredništvo vseskozi odgovorno.

Tvar in lik.

(Spisal —č—.)

(Dalje.)

Dpravimo se. Zdi se nam, da ima mož še svoje potrebe, in mi bi mu bili lahko na poti. In pa — saj nam je povedal več ali manj, kako in kaj. Sestav nam je všeč. Sil ne moremo tajiti, in zakaj bi atomi res ne bili delni, tudi ne pojмимо. Vse bolj se nam domneva, ko premišljujemo to stvar, da mož ni govoril tako napačno. Mislimo si rastlinico! Kako si moremo razložiti, da bi samo gibanje spajalo snovi, raztvarjalo jih in jim dajalo lepo obliko? Kolika zméda bi morala biti v takem delovanju, in vendar vidimo v vsem rastlinskem življenju neko prečudno edinstvo.¹⁾ Brez sil nikdar ne moremo umeti rasti, oploditve in razrasti. A v tem sestavu! Vse stvarstvo se preminja v veliko delavnico sil. Brez nehanja snujejo in tvarjajo, razdružujejo se in edinijo. Glej,

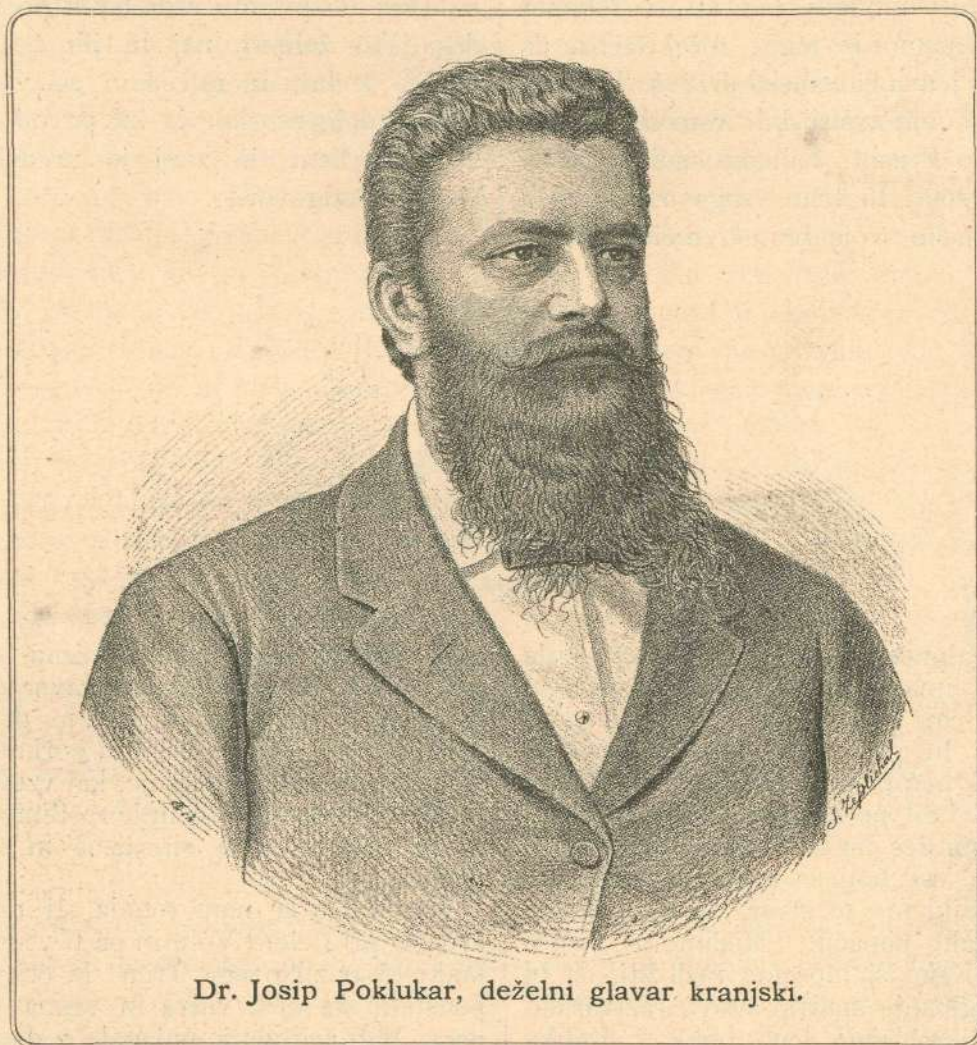
tu v slabotnem semencu mirno počivajo nekatere v popolnem ravnotežju. A sedaj se privijejo iz zemlje druge, združijo se s silami vlage in gorkote, v semencu se prične gibanje, kal vznikne, in skoro poganja iz zemlje rastlinica — stvor tisoč in tisoč sil, tisoč in tisoč prvin.

Ne bodeta se nam rogala, ti debeli krčmar pri Belem Volu in pa ti vedečni, tanki pisar z Novega Trga! Iz enovitih podstatij sta oba, vidva in vajina podloga. Mati priroda je polagala podstatko na podstatko, drugo na drugo, vse enovite, in širilo se je . . . Hipoma zajechimo in strašna prevara nam zamiglja v glavi. Zazdi se nam, da se stvar ne vjema. Premislimo vendar, premislimo! Zakaj je krčmar debel, pisar pa ne? Več podstatij ima. To bi že bilo, ko bi le podstati bile razsežne, a so enovite. Kaj bode? Razdelimo krčmarja — v domišljiji namreč! Delimo in raztvarjamo, dele v delke, delke v delčke, pri

¹⁾ Ker se že v prejšnjih odstavkih tega spisa ni premenila pisava gledé na pisavo listovo, ne preminjamo je niti nadalje. Uredn.

atomih smo že. Še so telesca, le dalje! Dalje in dalje . . . izvestno do nerazsežnih enovitih podstatij moramo priti prej ali slej. Kaj je enovito? Kar nima delov. Matematiška točka je enovita, angelj je enovit. Ali v tem ni razlike? Pač, pač, razlika mora biti. Matematiška točka je ono, kar si mislimo v razsežnosti ali razsežnem telesu kot enovito.

Angelj pa je duh, torej nekaj enovitega brez razsežnosti. Iz katerih prvin je torej krčmar? Iz angeljcev pač ni. To bi bilo vendar prenebeško, da bi sami angeljci godli po njem. Torej je pač iz enovitih podstatij ali pa točk, ki so končniki razsežnih teles. Učimo-li prvo ali drugo, do tega nam je, da že skoro dobimo zajetnega krčmarja. Položimo

Dr. Josip Poklukar, deželni glavar kranjski.

podstatko na podstatko! Nič! To je še vedno enovito. Še eno priložimo, še eno . . . nič, vse nič! Vekovečno prilagajmo nove, le za palec razsežnosti ne dobimo, kamo-li krčmarja pri Belem Volu. Angelja polagaj, kamor hočeš, duh je duh. Točka se pa s točko prodira, ker delov ne sme imeti. Kaj naj počnemo? Če ga razdelimo, zdi se nam pač, da dobimo enovite podstatke, ker

moramo do konca deliti, a povej nam kdo, kako jih je treba zložiti, da bode mož zopet razsežen! O krčmar, krčmar! — Kaj pa, ko bi se nam vse to samo tako zdelo, ko bi bila vse to samo gola omama, razsežnost o m a m a?

Seveda, bila bi, bila, ko bi nam le svet hotel verjeti, ali ko bi vsaj sami sebe mogli preveriti! A pomislite na onega grškega modrijana, ki je dvomil

o vsem. Enkrat je hudomušna usoda hotela, da mu je razjarjeno ščenè potipalo piščali. Mož jo je od srčne bridkosti pocedil po trgu. Meščani so se čudom čudili in majali z glavami: Ej, ej, filozofe, kako te je spravila ta živalica iz dušnega ravnotežja, saj vendar vedno trdiš, da je vse le gola — oma-ma? Ej, ej, filozofe, prilagale so modre Grkinje modrim možem, a modrijan je premilo tožil svojim učencem sramoto svojo: *naturam expellas furca* . . . Tako bi se nam godilo, če zanikujemo razsežnost. Premislite vendar, božji ljudje, kak »*argumentum ad hominem*« imajo našega krčmarja razsežna stopala! Ni sicer dognano, ali je mož že kdaj imel v roki logiko Križanovo, ki o njem — namreč o dokazu »*ad hominem*« — tako-le piše na stranici 82. ali kateri že: »Brez vsake znamenitosti za znanost ali od silnega vpljiva na slušatelje — to smo mi! — je dokaz gledé osebe (*argumentum ad hominem*).« Ni torej dognana stvar, a vrag vedi, ko bi se pa le hotel preveriti o resnici našega uka. Kako nespodobno in pa sramotno bi bilo, ko bi se otresali v bolečinah, krčmar pri Belem Volu pa bi si ne mogel kaj od smeha: »Ljubi moji, kje pa vas boli? ohte, ohte! In čakajte no, saj vam pa vendar nič ni! I čakajte no! Vi pravite, da je vsako telo sestavljeno iz enovitih podstatij, potemtakem pa tudi mojemu stopalu ne privoščite razsežnosti. Če pa ni razsežno, to se vam tudi tako priložiti ne more, da bi vas bolelo. Če pa vas ne boli, kaj pa kričite! Fej vas bodi!« Tako bi nas zbadal debeli krčmar, in ljudje bi pomilovali našo nevednost.

Pojdita, pojdita, zvezdoznanec, ti in pa tvoj sestav! Stojte! Krivico delamo možu. Kje smo vendar popustili spomin? Ali nam ni govoril o privlačnih in odbojnih silah in ž njimi razlagal razsežnost? Kajpada nam je govoril, in le čudimo se, da smo tako pozabljivi. Le čakajte! One enovite podstatke, rekel je, so sile, in sicer privlačne in odbojne. Zato se podstatke ne dotikajo (ker bi se sicer pokrivala), marveč v določenih razdaljah so med seboj, in tako je telo lahko razsežno.

Ali že čutimo, ozlovoljeni smo, nič nam ne gre več na um. »Potem je telo lahko razsežno« . . . Lahko, kako? Ena prvina nima nikake razsežnosti, to je pogoj, ker bi sicer imela delke in bi torej ne bila prva neposredna prvina. Če je pa nima, kaj nam pomaga tisoč in tisoč prvin! Razsežnosti ni, razsežnosti ne boče nikdar.

In pa delujejo bojda druga na drugo? Kako pač? Po praznini — v razdaljo? To se pravi bití v obraz prirodoslovju. Nikjer še niso našli dejavnosti v razdaljo (*actio in distans*). In kako-li naj kdo tam deluje, kjer ga ni, in sicer brez — sredstva? Če sila ne deluje na predmet, to je za predmet toliko, kakor če sile ni. Sedaj naj pa deluje, če nima nobene podklade, in kjer je praznina, podklade ni! Če pa kdo poreče: med podstatkami je hlip (*eter*), vprašamo ga, ni-li tudi hlip telo iz enovitih podstatij? Torej je tudi med njimi praznina.

Bežite, bežite, da smo vendar tako hitro verovali! In kar navdušeni smo že bili! Potem pa nam še nekaj govori o Pitagori! Sevé, tisti čas, ko je še Pitagora mučil svoje učence in jim jemal poezijo življenja, tisti čas je bilo lahko dokazati vsak nezmisel. Govoril jim je o tistih številkah in enovitih rečeh, a učenci so strmé prikladali: čujte, čujte, *ἀνθρώπος* — mojster je rekel! Da, da, učencem je dokaj zredčil in stančil vse, kar ima zemlja še vrednega, a kdo vé, ni-li skrivaj privoščil si atomov, in če so bili tudi debelorazsežni atomi mastnega boba! — Oprosti, Pitagora, kdo ne bi dal nevolji duška! — Stari, srednjeveški Anakreon, kako modre svète si dajal mladini:

Nil tibi de quadruvio,
Mergantur in diluvio
Artiste cum sophistis.
Nec cures metaphisicam,
Naturas rerum, phisicam.
Vanam philosophiam!

Tu pride nekdo, nastavi svoj pristroj, suče in suče kolesa, in evo! drobna bedra suhe južine ti grozé namah izza stekla kot medvedje šape! Nato deli in razkraja, meša kisline, pripravlja elektrobudnike in vodi elektriške toke,

in glej, telo se raztvorja v telesca, telesca v drobne trošice in nevidne praške. Preiskuje jih in pregleduje z drobnovidom: Telesa so. In hipoma na vso sapo vsklikne: »Hevreaka! Z najboljšimi drobnogledi, z vsemi pristroni nisem prišel dalje, nego-li do telesc. Torej poskus govori: Telo sestoji iz telesc!« A takoj za njim hiti številar: »Ne, prvine vesmira so enovite podstatke«, zakaj to je to, in to to, torej, potem-takem, ergo! . . . Brr! Toliko protivje! Na koga naj se zanesemo? O Horacij, trezni Horacij: Auream quisquis mediocritatem . . . Kako da smo pozabili tebe! Sedaj še-le se nam svita. Kaj je bilo tega treba? Vsak človek, ki ima količkaj pameti, lahko vidi, da v prirodi delujejo — sile. Z druge plati je pa še bolj očividna — snov. Kaj nas je vendar zavélo, da smo iskali ene prvine? Saj vendar pravi že stari Seneka: Veritatis argumentum est, aliquid omnibus videri. Dokaz resnice je, če se kaj vsem tako zdi! Toda čemu bi se hudovali, sedaj je tako prepozno, in pa saj naposled tudi ne škoduje, da smo nekoliko zablodili. Položili smo si vsaj neko podlago, s katere se ne ganemo ne na desno, ne na levo! Telo sestoji iz snovi in sile. Če nas vpraša tanki pisar: »iz česa pa je telo«, odgovorili mu bomo: O tej stvari smo resno razmišljali in do dobra smo se preverili, da je vsako telesce iz snovi in sile. — A kaj, ko bi nas poprašal: »kakšna pa je ta sila?« Glejte no, saj vendar še nismo segli do dna! Vsakdo bode hotel vedeti: »kaj pa je tista sila, ali je svojstvo snovi, ali je lahko brez snovi, ali kaj?« Žalostna nam zemlja! Ali naj zopet romamo k prirodoslovcem? Ne budalite! Izkušnja nas je spametovala. Prirodoslovje se bavi s čutnim svetom, s pojavi, in ločba (kemija), ki sega pač najgloblje, dobiva le telesca. Ta telesca pa imajo še snov in silo, torej vse to, česar mi iščemo. A to pa je zopet resnica, da se v pojavih kaže soštvo (essentia) stvari. In tako bi zopet bili nedostatni vsi dokazi zgolj — a priori. Moža nam je treba, ki zna oboje, ki pozna prirodo in nje skrivnosti, in ki tudi vé, kaj je moč dokazov in kako

jih treba rabiti, da ne bodo lažnivi izvodi in slepilni kolobarji. A kje dobiti takega moža, ki bi mu mogli prav zapupati? Kje? Kapa kosmata, ali nam ni moglo prej priti na um! Stanko, to je naš mož. Stanko je modroslovec že od starine. Kar pomnimo, modruje in poleg tudi čisli ter računa. Njemu je že izdavnica znano, kar smo si mi še-le zadnjič z izrednim trudom zapisali na desko spomina, da se n. pr. v organski kemiji

obrazec
$$\begin{array}{c} C_6 H_5 \cdot N_2 H \\ II \\ C_{10} H_6 O \end{array}$$
 tako-le bere: Na-

phtochinonphenylhydrazid, on pa tudi pové na hip, kam deti tak-le dokaz: Eden izmed X-cev je pusten godec; a pesnik Y je eden izmed X-cev: torej je pusten godec — ki sicer šepa na obeh nogah — namreč dokaz! — a vendar časih po naključju še dobršno pogodi.

Še enkrat se napotimo k sodišču in sedaj k samemu najvišjemu sodišču. Resnico ali pa nič! Slučaj hoče, da že na poti srečamo Stanka. Pozdravimo ga in mu odkrijemo srčno željo. Ker se je mož baš napravil na sprehod, povabi nas, naj ga spremljamo. Povéde nas gori v gozdič.

Večnokrasna priroda! Cvetje siplje z lip, pesniki se topé v sladkobni mehkočutnosti in otožnosti, mi pa stopamo po stezi z anatomskim nožem in modroslovnim umom, ne čutimo lepote, mi iščemo resnice. Ne zmenimo se za gospodka, ki se je lagotno zleknil v mlado resje in zavil obraz v tiste prečudne poteze, ki dolgočasno, a vendar samosvestno vpijejo: »primam vivere, dein philosophari«, kar se po njegovem slovníku tako-le prelaga: »polži smetano, potem šele preiskuj, kaj je mleko!«

»Dandanašnji je pripovedovalcu sila težko razjasniti resnico, kakor bi želel«, tako se začne z nami pogovarjati Stanko. »Gledišča so nas tako razvadila, da nam ni več vseč nobena stvar, če ne boža vseh čutov, kar jih imamo — zajedno. Zato ne vem, bodem-li vam mogel povedati vse tako, da bode vsem po godu, da se ne bode temu ali onemu zdehalo, kar bi bilo seveda nespodobno!«

Kajpada, kajpada, pravimo mi, nespodobno bi bilo, in pa sram bi nas

moralo biti. Če hočemo kdaj resno spoznati kako stvar, potreba je pač, da sem ter tam s potrpljenjem poslušamo kak stavek, če ga prav niso odičile in okitile same nebeške gracije!

»Dobro, prijatelji!«

»Dva vira zmot sta pri našem vprašanju. Oba je poznal že stari modrijan iz Stagire — ‚philosophus‘. Ko govori o božjem Platonu, ki je učil, da je telo iz planij, vpraša se Aristotel, kako-li je neki, da je vzvišeni Platon zabredel v zmoto. Zato, odgovoril si je že v onem času trezno misleč, zato, ker ga je bilo premalo skrb — izkustva, ker mu je nedostajalo izkušnje.¹⁾ Mnogi hoté vse preobrniti na neka svoja načela. In naj sledé tudi iz njih abotne posledice, proizvajajo jih, da bi le tako rešili svoj ljubljani podstav.²⁾

Tak modroslovec dryi dalje in dalje... Takemu modroslovcu — in le odkriti bodimo, koliko jih je porodil naš čas! — ni mar, kam vleče človeštvo, ne čudi se krnicam, ki se bližajo, ne boji se pečij in klečij. Glej tu kipeč tok — dalje, dalje! Voda kipí, vrja zijajo, ladija ječi, vrvi se trgajo, deske praskečejo — hrešči, hrešči, ljudstvo vpije, vije roke, a modroslovec se pogrezajoč reži potnikom v obraz: To je sila doslednosti, logiške doslednosti!

A zopet z druge strani ni mogel pritegniti onim, ki jim je vse gola snov. Zakaj jim je vse snov, zakaj se ne mogó dvigniti do vzornejšega nazorstva? Zató, odgovarja nam angeljski doktor, sveti Tomaž Akvinski, ker se ne mogó popeti nad svojo domišljijo.³⁾ Kakor bi kdo pretehtal in premeril sad, a potem rekel: saj nima ukusa, dasi bi ga še okusil ne, tako nekateri ne hoté priznati ničesar, kar presega domišljijo.

Zato je treba, da se z ene strani oziramo na prirodne pojave, a zopet, da razmišljamo — z umom.

¹⁾ Ὅσοι συνακρίχασι μᾶλλον ἐν τοῖς φυσικοῖς, μᾶλλον δύνανται ὑποτίθεσθαι τοιαύτας ἀρχάς, αἱ ἐπιπολὺ δύνανται συνεῖρειν. De gener. et corrupt. I. c. 2.

²⁾ De coelo et mundo. III. c. 12, 9.

³⁾ »Imaginationem transcendere non valentes«. I. 7°. I. O, s. t. in drugod.

Poglejte to -le slabotno rastlinico! Drobno semence pade v zemljo, raztvori se vsled vlage in gorkote, iz mehurčiča vznikne rumenkasta kalica. Presnavlja se in pretvarja. Glejte, sedaj je popolna rastlinica. Kakor tanka vlakenca se razpletajo koreninice po zemlji, a iz zemlje se vije stebelce, porasteno s sivkastimi kocinicami. Zeleni lističi se prezajo po vzduhu in med njimi se obešajo zvončasti cvetovi. Ko bi samo to stvarico pogledal nekoliko tanje modrijan, odložil bi pero, ki je je uprav omočil, da napiše razpravo o novem samosvojem sestavu, po katerem vse premene in pojave provzročuje skrivnostno, a vendar slepo valovanje hlipnih delkov. Iz drobnega semenca vznikne tako čudežna rastlinica. Če globokomni človek ni mogel dosore oživiti mrtvih praškov, kako-li, da bi golo gibanje to storilo? Že samo to nas navaja, da moramo poleg snovi priznati neke sile, s katerimi rastlinica srče iz zemlje sokove, preobraža je in prilikuje ter tako raste. Še več. Tisoč in tisoč rastlinic prikljuje vsako pomlad, a na vsaki vidimo nekaj stalnega; zato takoj vsako spoznamo in ji vemo imé: ona-le je rumena piskalica, tam beli zvonček, in tudi to smo že večkrat videli, sedaj večjo, sedaj majhno, a vedno smo ugedali nekaj znanega na njej, vsled česar pravimo, da je ta in ne druga. Vedno se prenavlja in presnavlja, vedno se gibljejo v njej one skrivnostne sile. Snovi se razkrajajo, sokovi pomlajajo in raztakajo po stebelcu na vse strani, drugi se vračajo poživljat utrujenih koreninic, drugi se spajajo v stebelcu samem, zopet drugi se razlezavajo v tanke lasce, ki pokrivajo zelene lističe. In ves ta obtok vodijo in urejajo čudežne sile. Vrelci napajajo zemljo, one srčejo iz zemlje vlago in snovi, solčni žarki raztvarjajo vzduh, one slastno srebljejo ogljik in vodik, in se tako redé in krepé. Poglejmo torej poblížite sile! Denimo, da stopijo iz svojih čudežnih ločbenic (laboratorium chemicum), ki jih imajo v umetalnih stánicah. Oglejmo si mrtvo snov brez ustrojstva, kjer deluje iste snovne sile. Raztalimo n. pr. soli in sedaj opažajmo od strani,

kaj bodo storile. Ta-le drobni prašek se dvigne in oklene svojega soseda. Podenj zleze drugi. Tam je tretji sedel hudomušno obema na ramo. Delek za delkom se zgane, mirno si poišče svojega mesta med drugimi, a potem kakor da bi lahko zadremal. Le časih migne, če mu je drugi nevšečno sedel na glavo, a takoj se oni popravi, in drug za drugim zaspi. Tam-le je prilezel še eden, za njim drugi. Prvi se obesi na drugega, oni pa kakor bi ga hotel zgrabiti, a pade nazaj in ostane sam. Le tu in tam plava še kak izgubljenec ter išče tovarišev. A oni spé. Odrtgajmo jih nekoliko od drugih. Zopet so se pričeli gibati, in skoro jih sedi prav toliko na raztrtem mestu, nekateri stari, drugi so se vlezli novi. Kaj je ta skupek? Imenujemo ga golot (kristal). To so torej napravile one sile. V rastlinici so se neprestano gibale, sem ter tam se prezale in razpenjale, neutrudno delovale. Tu težé le po miru, delki se združujejo in skladajo, dokler ni sila objela sile in našla pokoja. To opažamo v vsej prirodi. Prvine same sebi prepustšene s svojimi zveznimi silami težé po stalnem ravnotežju, po miru. In denimo tudi, da so že pomirile v kemijski spojini svojo težnjo, a pridružimo drugo spojino, često se bodo izločile in spojile z drugimi. Zakaj? Druga spojina je imela v sebi prvin, s katerimi se lahko združijo v še stalnejše ravnotežje. Celó v isti spojini še težé dalje, če je možno, po najtrpežnejših stanjih, po trajnem stanju skupnosti in v tem po golotni (kristalinski) usovršenosti. Ne tako v rastlinstvu. Dočim se pri takozvanih neživih stvareh prikazuje gibanje le v prehodnih stanjih, dokler delki niso našli svoje prirodne lege, javlja se v rastlinstvu vedno gibanje in preminjanje, katero mine le o smrti.¹⁾ Ta bistvena razlika, ki se razteza na naj-

tajnejše pretvorbe v sluzastih stánicah, vedno bolj in bolj uverjuje tudi največje nasprotnike starega modroslovja, da vse sile, vse delovanje v rastlinstvu vodi, vsporeja in podreja neka druga, enotna sila, ki ni samo pritično svojstvo snovi, marveč je vsporedna s snovjo, da, snov obvladuje. Ljudje pa o tem nikdar niso dvojili. Ljudje so vedno govorili o živih in neživih stvareh. Tem bolj se uverimo o neki životni sili, ki ni niti snov, niti svojstvo snovi, če razmišljamo, kako rastline poednike nastajajo in propadajo, a razrod ostaja, če motrimo, kako iz semenca požene kal, kako kal hiti po najraznorodnejših odnošajih v svojem razvijanju in presnavljanju vedno do določene poedinke, kako poedinka zopet rodi semenca in se tok pričinja gibati iznova v čudežnem krogu. Semence se časih skoro ne loči od semenca ni po snovi ni po obliki, in vendar ima vsako določeno svojo smer. Premišljajmo skrivnostno ustrojstvo najdrobnejše rastlinice! Povsod gibanje in življenje, raztvarjanje in prilikovanje, in vendar poleg vse raznoličnosti v vsem delovanju jasno soglasje, v vsem enota. Če je ranjen kak ustroj, takoj pošljejo životnice v ono smer novih sokov, da zacelijo rano in ustroj prenové. Tega pa ustrojstvo samo ne more storiti, to more storiti le sila, ki ni snov, ni svojstvo snovi — životna sila.

Do tu se mi ne bodete podvounili, prijatelji. Vse to moramo nujno razbrati, če opažamo s prostim očesom prirodnega sina — rastlinstvo in njega pojave. Vsaka rastlinica torej sestoji iz snovi in životne sile. Ta životna sila ni pritična lastnost snovi, marveč vsaj vsporedna s snovjo. Zato ji nekateri radi pravijo — duša, ker nam imé sile navadno pomenja le nekaj nebitnega, pritičnega. Mi jo zovemo životno silo, ker vodi in vlada vse druge snovne sile po svojem načrtu in za svoj smoter, životni prvotek, ker je kot sil vodnica prvina vsega življenja v rastlini. (Dalje.)

¹⁾ Cf. Dressel: Der belebte und der unbelebte Stoff nach den neuesten Forschungsergebnissen, kjer z večino dokazuje in dokáže uprav bistveno razliko med živo in neživo snovjo.

Tvar in lik.

(Spisal —č—.)

(Dalje.)

A sedaj? Sedaj smo prišli zopet do one dosle nam neznanе spojine snovi in sile. To že vemo: sila ni pritika snovi. Torej moramo vprašati: Je-li životna sila samostatna in snov samostatna, ali pa je spojina samostatna, ali da vprašamo jasneje: je-li rastlina eno bitje ali ne. Kdor pravi, da i snov i sila pri združenju ohranita svojo bit, ta mora dosledno reči, da rastlina ni eno bitje. Nedoumno je namreč, da bi bilo eno dvoje bitij, katerih vsako ima samo-svojo bit, katerih vsako je potemtakem za-se popolnoma določeno, v obče, katerih vsako je eno že samo za-se. Naj si je v njih delovanje še tako vzajemno, enote ni, ker ni enotnega vira delovanja.¹⁾ Enota bi bila samo navidezna, rastlina bi bila gol skupek iz snovi in sile. Če je sila samostatna, snov samostatna, to je rastlina le kepa gole snovi, ki se po njej preza sila, kakor duh, in jo giblje in premika. Poleg tega je ta sila naravno netvarna in enovita. Če je torej tudi samostatna, reči bi morali, da je nesmrtna. Kam potemtakem odhajajo duše po raztvorbi rastlin? Ali jih Bog uniči? Toda ne, kaj so zakrivile, da bi jih uničil, zakaj jih je pa ustvaril? Morda se rastlinske duše selijo? Že zaradi teh nedoumnih posledic dvomimo o mnenju, da rastlina ni enotno bitje, no da imata i snov i sila samo-svojo bit.

Ali dvignimo se v živstvu še nekoliko više. Glejte, tam-le po grmičevju skače drobna ptica. Ono silo, ki smo jo zasledili v rastlinici, vidimo tu delujočo še v lepšem razvoju. Iz pikčastega jajčka izleze gola kilica. Trudno se giblje po gnezdu, trepeče, široko odpira lačni kljun in cvrči. A skoro ji zraste mehko

perje, krila se ji dvigajo, pevaje skače z veje na vejo. Kaj je ptica? Žival, bodete mi rekli. Zakaj pa ji ne pravimo rastlina? O vsi dobro veste, zakaj ne. Res je, tudi rastlina živi in raste, kakor ptica, tudi gibanje so opažali pri rastlinah, a rastlina ne čuti. In ptica? Glejte jo tam-le! Kako mežika z drobnimi očesci in zvedavo pogleduje sem na nas. V grmu završi, pazno uho takoj sliši šumenje, ptica odleti. Ptica čuti, zato ji pravimo žival. Skrivnostna sila, ki snuje v rastlinstvu, je tu višja, popolnejša. Ali morda kdo poreče, da snov čuti? Če ne živi, kako bi čutila? Bistvo snovi je trajavnost. Snov prejema vtiske od zunaj in deluje na druga telesa navzven. A vse to ni občut. Tudi pri občutu opažamo sicer delovanje vnanjega predmeta na čutečo stvar. Denimo, da prisilimo pitomega zajčka gledati v eno mer kak predmet, a potem ga takoj usmrtime in mu prerežemo očesce, videli bomo znotraj na mrežnici lepo sličico onega predmeta. Sličica se bode počasi zalivala in naposled izginila. Tu torej vidimo, da je predmet po resnici deloval na oko in povzročil najskrivnostnejše kemijske pojave. A vse nihanje in utripanje čutnic in vlakenc, mrenic in tkanin, ni še občut. Občuta podstav in podklad je, a občut ne. Treba je nekega odboja in vzmeta, vtiska in izraza, nekega čina, ki životno izrazi vtisek. Odboj in vzmet sta tudi svojstvo snovi. Če plosknem z roko po vodi, začutim od vode prav takšno vzvratno silo. A nikdo ne pravi, da voda čuti. Vodni odboj prehaja navèn, izraz pri občutu ostaja v čuteči stvari. Če odpremo oči, delujejo predmeti na naše oko; vidimo predmete, a vendar smo si v svesti, da ne pošiljamo nika-kega odboja ali čina na vèn. Občut torej nikakor ni tvaren odboj, sicer bi čutile vse stvari. V obče, da gola snov ne more čutiti, o tem so edini vsi

¹⁾ St. Thomas Aqu.: «Impossibile est, quod eorum, quae sunt diversa secundum esse, sit operatio una... sec. quod egreditur ab agente...» Contra gent. II. 57.

razboriti možjé, ki trezno razmišljajo prirodo in jim ni do tega, slepiti sobrate, netiti jim in podžigati strasti in v lice biti človeško pamet. V vsaki živali mora biti neka životna moč — živalska duša.

Ali je ptica eno bitje? Mi, ki hodimo po zemlji in mislimo, kakor so mislili vedno ljudjé, mi bi dejali, da je enotno bitje. Toda tu se bode morda kdo začudil: Čudno modrovanje! Na vso sapo nam hiti dokazovat, da je razven snovi in delkov še nekaj drugega. A potem mirno priloži: mi bi dejali, da je vse to eno. Le pomisli, človek! Če je vprašanje že o snovi, ali je ena ali ne, ima-li eno bit, ali ima nasprotno vsak delek, vsak atomek, svojo bit, kako more biti to vprašanje še potem, ko privleče iz prekata svojega modroslovja še eno bitje — dušo?

A le potrpi! Modrijan raztvarja in sestavlja, da najde resnico. In resnici smo sedaj bliže, nego-li bi se komu zdelo. Dobro je, da smo premostrili vso stvar. Še više bi se lahko popeli, gori do človeka, in tu bi še enkrat ugledali ono dvojstvo: telo in dušo. Pa tega nam ni potreba. Razmotrili bomo to dvojstvo v živali, potem pa se bomo zopet spustili doli v nižje stvarstvo do drobnega kamenčka, ki mirno in hladno leži v zemlji, ne vedé, da nosi v sebi podobo vesmira.

Denimo torej, da je ptica eno bitje! Recimo, da ima eno bit vse, kar je bistveno ptici, vse, brez česar ptica ni ptica. Kaj bi sledilo iz tega? Z ene strani vidimo, da ima ptica v sebi snov. Z druge strani pa zopet ne moremo več resno dvomiti, da ima ptica tudi neko životno silo, ki ni snov, marveč vlada snov, vodi vse snovne sile ter tako snov raztvarja in pretvarja. Še več. Našli smo neko silo, ki snov ostvarja. Ko ni več rastlinske duše, rastlina ni več rastlina, marveč mrtvo ustrojstvo, ki se prej ali slej razkroji v prvine. Brez živalske duše žival ni več žival. Ko ni več duše, ni več zloge in edinosti med tvarinskimi silami, soglasje izgine, zapuščena snov se ne more več upirati sovražnim vplivom, ki v valovanju hlipa in zraka pljuskuje ob njo. Solnčni žarki,

ki je prej iz njih pila svojo silo, ti jo sedaj žgó in raztvarjajo, njene sile same se trgajo z delki iz celote in si iščejo drugih sestavin. Truplo trohni.

Životna sila pa snov — in vendar enota. Kaj bi sledilo iz tega? Naravno je, da ne moreta i sila i snov ohraniti svoje biti, marveč, da mora spojina imeti eno bit. Tega pa ne moremo drugače razložiti, nego-li da pravimo, da sta si sila in snov druga drugi vzajemno dopolnilo, da se sila in snov usovršujeta v eno stvar, ki biva in deluje v prirodi. In ker smo povsod videli, da je životna sila, ki daje snovi, da je rastlina ali žival, reči moramo, da je v spojnini životna sila določujoče, dejavno dopolnilo snovi, nje dejavnost, nje bitni obraz, a snov da je trpni podklad sile.

Toda, rekli mi boste, kako je to možno pojmiti?

Prijatelji, obudimo si svest, da nimamo samo domišljije, marveč um. Sicer je res naš um le slabotna lučica, ki jo temné predsodki, nagnenja naša in želje, a lučica je ipak. In uverjeni bodimo: On, ki nam jo je prižgal, dal nam jo je, da spoznavamo lepoto stvarstva in se tako po stvaréh popenjamo više in više do spoznanja večnega solnea, katerega žarki trepečejo po vesmiru in se zrealijo tudi v najmanjši, najslabotnejši stvarci. S kraljevim pevcem recimo: *Signatum est super nos lumen vultus Tui, Domine!* In umu ni protislovje: sila in snov, pa enota!

Mislite si, da nekoliko pomoremo tudi domišljiji, mislite si paglavca, ki gnete iz ila zajčka. Obrazi in obrazi, sedaj pritisne tu, da se izrazi uho, sedaj tam, da upogne nožico. Ni mu všeč. Vse pregnete, podobe se preminjajo, zajček izgine, ostane le topa obla. A zopet se prikazujejo podobe, iz oble podolgat svalek, iz svalka se razvije zopet žival in določi se v zajčka. Kaj je zajček? Sama gola snov? Gola snov ni, marveč snov, ki ima neko podobo. Če vzamem snovi to podobo, ni več zajček. Kaj pa je podoba? Nič? To ne, sicer bi snov bila vedno zajček. Nič ni. Kaj pa je? Nekaj je, a ločiti se ne dá od snovi. Ne moremo je izluščiti in reči: Evo,

to-le je podoba zajčka. Ni snov, a brez snovi je ni. Le združena s snovjo ima svojo bit. — Sedaj pa popravimo domišljijo! Tu je snov imela svojo bit, bila je določena podstat, ilovica, preminjala se je samo nebistveno, pritično. Sedaj si pa mislimo, da ména sega v bistvo.¹⁾ Kakor je prej bila snov v zmožnosti, da prejme pritično podobo, kakoršno koli ji hočemo dati, tako je sedaj v zmožnosti do vseh bitij. Snov sedaj ni kamen, ni rastlina, ni žival, a v zmožnosti je, da postane kamen, rastlina ali žival. Kakor je prej snov bila sicer v zmožnosti za vse podobe, a vendar nikdar ni mogla biti brez podobe, tako je sedaj snov v zmožnosti za vse biti, a vendar brez določene biti bivati ne more. Če odmislimo še ono bit, ki jo ima, ker brez nje ne more bivati, dobimo nekaj, kar je nedoločeno, a določno,²⁾ nekaj trpnega, nekaj, kar ne daje samo sebi določenosti, marveč jo mora prejeti od drugod. Ta nekaj ni nikak nič, sicer bi se ne mogel določiti, a tudi ni to ali ono, dokler ga ne določi neka sila. To stvarno zmožnost, ki je nedoločena po sebi, a določna, imenujemo tvar. Tvar je trpni podklad vsaki stvari. Nekaj stvarnega je, toda nekaj stvarnega, ki ne more za-se bivati. Torej tudi ni prava podstat, to je, ni stvar, ki bi imela za-se svojo bit, marveč bit ji daje nekaj drugega, neka sila, ki jo določuje, da je to ali ono, neka sila, ki jo ostvarja. In to silo imenujemo lik, ne kakor da bi ta sila dajala stvari vnanjo obliko, marveč ker tvar, ki je po sebi nedoločena, a določna, določuje, ostvarja. Niti tvar, niti lik ni bistvo stvari, marveč sestavina, spojina obeh. In ta spojina biva v narodi. Kakor iz nedoločenega, a določenega, in določujočega nastane eno, namreč določeno, tako iz stvari in lika eno bistvo, ena stvar. Zato tvar in lik

¹⁾ »Sicut huiusmodi substantiae sensibiles se habent ad formas artificiales . . . ita prima materia se habet ad formas sensibiles.« St. Thom. in VII. Metaph. lect. 2.

²⁾ Določen (čna, čno), kar se dá določiti, kar se more določiti (determinabilis). Določeno (ena, eno), kar je že določeno (determinatum); nedoločeno (indeterminatum), kar še ni določeno.

nista za-se dovršeni podstati, ker niti eno niti drugo ne more za-se bivati, (sedaj ne govorimo o človeški duši), marveč tvar in lik sta sopodstati, ki se spajata v eno bistvo in bitje.

Vse to bi sledilo, če denemo, da je ptica eno bitje, da je rastlina eno bitje. Ono dvojstvo, ki smo je zasledili v živstvu, spojilo bi se zopet v čudežno soglasje. Ptica bi bila iz stvari. A ni tvar, ki giblje peroti, ni tvar, ki vzbuja jeseni v srcu ono neznano koprnjenje po tujih lepših krajih. V tvarnih očescih se zrcali beli svet, a ni gola tvar, ki gleda. Ne, duša je, ki oživlja mrtvo tvar, ki vodi vse tvarne sile ter jim daje smér. In zopet ta duša ne sedi v stvari, kakor duh, ne nosi gručé stvari po zraku, ne gleda iz stvari, kakor jetnik izza omrežja, ne giblje glasotvornic, kakor udarja veter na Eolovo harpo. Ta duša je spojena s stvarjo v eno bit. Ptica poje, ptica čuti, ptica koprne.

Torej, je-li ptica eno bitje? Če je, ne moremo si drugače razložiti, nego-li, da pravimo: ptica je iz stvari in lika.

Toda denimo sedaj, da ni eno bitje. Telo ima svojo bit, duša svojo. Duša je torej netvarna, neodvisna od stvari in samostatna. Sedaj pa vprašajmo, kako se vrši ono delovanje, ki je bistveno živalstvu in slove čutenje. Da telo samo, da gola snov ne čuti, to smo si že razjasnili. Še več. Če premislimo, da je občut nekaj enovitega, da je enotni izraz in dojem stvarnega predmeta po dobljenem vtisu,¹⁾ razumno nam je, da je čutenje čin enega čutečega podmeta. Kdo torej čuti? Čutiti bi morala duša sama. V duši sami, neodvisno od telesa, razviti bi se moral oni pojav, ki mu pravimo — občut. Toda oglejmo si, kako? Da predmetje ne delujejo premo na dušo, o tem ni dvoma. Čemu sicer oko, čemu čutila, čemu čutnice? In vendar čemu ne delujejo premo na dušo, če duša sama čuti? Če ima telo svojo bit, je to telo pravo stvarno telo. To telo prejema vtiske. Te lahko preminja in preminja, a tvarni so vedno. Nedoumno je, da bi tvarni predmet pre-

¹⁾ Cf. St. a. Maria Laach. 6. pag. 305. T. Pesch: »Gehirn und Seele«.

minjal druge stvari v netvarne. Če pa ostajajo vtiski tvarni, čemu jih duša premo ne prejema iz prirode? Če jih lahko iz telesa, prejema bi jih lahko tudi iz prirode. Vendar pa nobeden slepec še ni videl barve s samo dušo. Toda, poreče kdo, in resnično je, da čutnice preminjajo vnanje gibanje v gibanje in v premembe živcev. In duša morda prejema samo tako premenjene vtiske. Bodisi, a v obče vemo, da je čut trpen. Deluje sicer, a le tedaj, če ga vnanji vtisek določi, ostvari. Če pa duša sama čuti, moral bi vnanji in sicer tvarni vtisek določiti dušo ali vsaj neko njeno zmožnost. Denimo eno ali drugo, izvestno je, da bi moral vnanji tvarni predmet na dušo delovati, stvarno gibanje živcev bi moralo nekako preskočiti v dušo. A zopet vemo vsi, da telo ne more delovati nego-li z gibanjem, ne kakor da bi bilo samo gibanje delovanje, marveč ni tvarnega delovanja brez gibanja, vse stvarne sile spremlja gibanje. Tako so učili stari modroslovci, še bolj pa je to potrdilo novo izkustvo. Da pa bi gibanje moglo prehajati v dušo ali delovati na dušo, ki je v biti neodvisna od telesa, morala bi biti duša razsežna. Gibanje namreč ni nič drugega, nego-li dejansko teženje gibnega telesa po smotru.¹⁾ In ker je svojstvo le gibnega telesa, more mu biti podmet tudi le gibno telo. Zato so pa stari modrijani zopet ali trdili, da je duša sestavljena iz tvarnih elementov, ali pa so odločno zametali uk, da tvarni predmet more delovati na dušo.²⁾

Če pa ne čuti telo, ne čuti duša neodvisno od telesa, in je vendar občut nekaj enotnega, kar ne more izhajati iz dveh različnih, samostatnih prvin — kdo čuti? Ptica čuti. Prav! A dosledno morate reči, da ima telo in duša eno bit. Občut, v sebi enoten, je deležen zajedno i enovitosti duše i tvarnosti te-

lesa. Torej iz bistvene, podstatne enote obeh izvira pravo počelo občuta. Enovit je občut, in to, ker je enovita duša, ki iz nje kakor iz korena izvira čutnost. Zopet ima občut tvarne znake, stvarno poedinstvo, in to, ker je zavisen od tvarnega čutila.¹⁾ Le mislite si pojem človeka! Kakšen je? Občen, nepremenljiv, nujen. Vsakemu poedincu človeku ga lahko podkladate. A sedaj si poobrazite v domišljiji človeka, ali ga pogledajte! Kakšen je občut? Določen, poedin s tvarnimi znaki. Vnanji čuti in notranji čuti so zmožnosti duševno-tvarnega pod-

¹⁾ Cf. Liberatore: »Del composto umano.« pag. 191. et sq. — St. Thomas: »Omnis . . . potentia huiusmodi (sc. sensitiva) est actus corporalis organi. Actus autem proportionatur ei, cuius est actus. Unde nulla huiusmodi potentia potest se extendere ultra corporalia.« S. th. 1. 12. 3. — »Quaedam potentiae sunt in coniuncto, sicut in subiecto: sicut omnes potentiae sensitivae partis . . . unde corrupto coniuncto non manent . . . actu, sed virtute tantum manent in anima, sicut in principio vel radice.« S. th. 1. 77. 8. in corp. — »(Aristoteles) . . . sensum posuit propriam operationem non habere sine communicatione corporis, ita quod sentire non sit actus animae tantum, sed coniuncti.« S. th. 1. 84. 6. in corp. — » . . . Anima sensitiva non habet aliquam operationem propriam per seipsam; sed omnis operatio sensitivae animae est coniuncti. Ex quo relinquitur, quod cum animae brutorum animalium per se non operentur, non sint subsistentes.« S. th. 1. 75. 3. — Aristoteles: cf. de sensu et sensato. c. 1. et St. Thomae Commentar. in 1. l.: » . . . quod sensus communis sita nimae et corpori, dicit (sc. philosophus) esse manifestum et per rationem et sine ratione. Ratio enim est in promptu: quia cum sensus patitur a sensibili, sicut ostensum est in libro de Anima, sensibilia autem materialia sint et corporea, necesse corporeum esse, quod a sensibili patitur.« — Cf. etiam Comm. in libr. II. de Anima lect. XI. tent.

Razločevati je treba med enovitim in enovitim. Vse duševno je enovito, a ni vse enovito duševno. »Facultas sentiendi in essentia sua est simplex; sed hoc ad rem non facit (sc. hoc non probat independentiam a corpore), quia proprium est omnium qualitatum. Etiam gravitas est simplex; etiam affinitas est simplex; simplex etiam est motus. Num hinc sequitur haec et similia non posse inesse corpori?« Liberatore: Institutiones Philosophicae 1881. vol. II. pars II. c. 1. pag. 209. In vol. II. pars I. c. III. pag. 163.: »Itaque immortalitas animae humanae non ex eius simplicitate, quod certe non sufficeret, sed ex eius spiritualitate (spiritualitas non modo exclusionem partium [simplicitatem], sed intrinsicam quoque independentiam a materia sibi vindicat, id. vol. II. pars II. c. II. pag. 279.) deducitur.«

¹⁾ »Motus est actus Entis in potentia, prout in potentia.« Aristotel. Cf. St. Thomas in III. Physic. 1. 1. — Cf. Goudin (Philosoph. iuxta . . . Divi Thomae dogmata): »Motus est actualis tendentia mobilis ad terminum.« II. pag. 163.

²⁾ Cf. St. Thomas: incorporeum non potest immutari a corporeo.« I. 84. 6. ☉ S. th. »Nihil corporeum imprimere potest in rem incorpoream.« ib.

meta. Če pa imata telo in duša eno bit, treba je, da je ena prvina trpna, druga dejavna. A videli smo, da je duša prvotek, ki usovršuje stvari, v obče, duša jim daje, da so to, kar so, duša jih ostvarja, daje jim njih bitni obraz.

Zato pravimo, da je duša živih stvari usovršenje, dejavnost — lik. Snov pa je njih podklad. Pravimo ji — tvar. Spojina iz stvari in lika je zloženina, sestavina, ki biva v prirodi — stvar.

(Konec.)

Paperki staroslovenski.

(Piše P. Ladislav.)

(Dalje.)

Poprava in dodatek. K predzadnji številki »Dom in Svet«-a (1. maja) moramo popraviti pisno pomoto. Str. 224 mora namestu »Mraševo« biti **Maharovec**; vse drugo je istina. Priljubljeno ime, uglajeno v ušesih, Mraševo me je zapeljalo, da sem imeni zamenil. — Mrašev imamo na Dolenjskem več, in kot krajevno ime sliši se med ljudstvom za masculinum: Mali Mraševъ je v leskovški fari, prva vas na levi, kjer se cesta iz Kostanjevice obrne na Krško; kraj je tak, kakor je popisano v št. 10. Vas stoji na ravnini, zadej hosta Krakovo, spredej njive, voda se zbira v potočec, ki teče v Krko. — Veliki Mraševъ je v cerkljanski fari na desni strani zagrebačke ceste in na levem obrežju Krke; vas stoji na bregu; doli v ravnini pa njive in travniki, ki so bolj močvirni. — Dalje imamo v Šmihelski fari pod Ljubnom Gorenji Mraševъ in pa Dolenji Mraševъ Vavtoške fare; voda teče pri vasi »Potok« v Krko; tudi tu je voda, njive in travniki, kakor doli pri unih, samo v manjši meri. —

Sedaj se povrnimo na št. 10, str. 224 na **Maharovec** (ne Mraševo); popis leže in kraja ostane. Maharovec ima sličnost z Mraševimi, samo to pridenemo, da potočec se zbira više gori pod Gorjanci, in pa to, da kraj in leža hoste zadej kaže bolj močvirnati — barjevski — morostni značaj: od tod Mah — Maharovec. Ta kraj je v Šentjernejski fari, med Rojami in Gradiščem.

— Vzemimo semkaj še »Meršeča vas«, na levem bregu Krke, Škocijanske fare; po leži in vsem značaju zelo podobni kraj Mraševim in Maharovecu, in recimo, vsa ta imena so nastala na podlagi besede Morava, in sicer različno v različnih dobah:

Doba I. Morava — Moravče,

» II. Mraševo,

» III. Maharovec,

» IV. Maršeča vas,

» V. Mokro polje, najnoveja oblika, pod Tolstim Vrhom Šentjernejske fare, nam kaže, kaj pomenijo ona imena.

13. **Ostrogъ** pomeni v staroslovensčini to, kar je latinski castra, novo-slovenski tabor. — Ves kraj kaže, da je bila tukaj vojaška stražnica, vojaška zaslomba za Gruble; zakaj Gruble so bile rimska kolonija kot shramba za Noviodunum; žito so pridelovali na polju, les in drva pa dovažali z Gorjancev; ta kraj je čisto primeren za zalogo (magazin), namreč blizu Novioduna, ne daleč od glavne ceste. Rimec, prebrisan človek, je zavaroval svoje zaloge proti vsakovrstnim napadom; takih slučajev imamo pri Jul. Caesaru v Galiji več. In ravno tu je taka: onkraj vode, preč od ceste, ni puščal Rimec svojega blaga — ligna, frumenta, pabulum. — Še nekaj. Tik Ostroga imamo sedaj na novi cesti pri mostu iz Kostanjevice na Šent-Jernej tudi novo malo vas Prekope. Kaj kaže to? — Prekope — na novi cesti — pa nova vas. Ostrog je stari tabor,

in ko je sedaj pripovedoval ter tudi pisal o svojem potovanju, bil je mahoma sloveč mož: list, v katerem je objavljaj svoje dogodivščine, dobil je nagloma 10.000 naročnikov več, založnik njegov je obogatel, in on sam je bil zmagovit kandidat pri naslednjih volitvah. Imel ni malo upanja, da bi se povzdignil celó do ministrá. Tako

se lahko in hitro zasučejo stvari na Francoskem. In naš Moulin je dejal pozneje večkrat: »Saj vendar niso tako slabi ljudje ti Francozi.« — Oba naša potnika sta se za nekaj let obiskala in bila izredno vesela. Potrdila sta pa oba resničen rek, da se človek še le v tujini nauči: domovino ljubiti prav in modro.

Tvar in lik.

(Spisal —č—.)

(Konec.)

Doslej smo govorili o živih stvaréh, pri katerih je dvojstvo očividno. Pa mi, kakor pravi Aristotel, moramo pričenjati z znanimi rečmi in prehajati do manj znanih. Vi bi pa radi poiskali prvin tudi neživim telesom. Rad vam ugodim in ljubo mi je to, ker se mi zdi, da ste nekoliko v zadregi. Vi bi morda pristali na to, da je ptica, da je rastlina iz stvari in lika, le vse nekako čudno se vam zdi vse, novo in nedoumno. Že beseda lik! Resnica je, da nas spominja nekaterih delovniških stvari, a pomisliti vam je, koliko drugim besedam bi se tako godilo, ko bi jim stikali po krstnem listu ali celó rodovniku! Ne tako! Beseda lik, dasi je morda z drugimi vsednjimi besedami v sorodu, vendar sama ni vsednja. Znači nam to, kar daje stvarém lice in lični obraz, ne vnanjega, marveč bitni, notranji obraz. Grki so ga imenovali *μορφή, εἶδος*, celó nekaterikrat pesniški *τὸ θεῖον*. Pomislite, nekaj božjega! Lik je nekako ostvarjena božja ideja, lik daje stvarém božjo podobo, znak božje lepote. Kar se pa tiče nedoumnosti, tega se ne strašite! Vi niste prvi in ne poslednji, ki jim ne gre prav hitro na um, kaj sta pač tvar in lik. Davno pred nami je razmišljal sv. Av-

guštin o isti stvari. In mislite-li, da je kar na hip vse umel? Tudi njega so učili, da je tvar po sebi le zmožnost brez biti in dejavnosti, a kako se mu je godilo? Le čujte, kako toži! »Grde in strašne like sem ji dajal, a like vendar, in to sem imenoval nelično. Pa bilo je brezlično le gledé na stvari, ki imajo lepe like. In dejali so mi: Še oni lik odpojmi, potem bodeš dobil kaj brezličnega! In nisem mogel: prej se mi je zdelo, da ni onega, kar naj bi bilo brez vsega lika, kakor da bi si mislil nekaj med vličenim (ostvarjenim, ličnim) in ničem, ni ostvarjeno, ni nič, brezlično, skoro nič.«¹⁾ In kdo mislite da je poučil sv. Avguština, kdo mu je razsvetlil duha? Zopet nam sam tako lepó pripoveduje: »Ali nisi ti, Gospod, učil te duše, ki se ti odkriva? Ali me nisi ti, Gospod, učil, da ni bilo niti nečesa, niti barve, ni podobe, ni telesa, ni duha, predno nisi obličil in razločil tiste nelične stvari? Vendar ni bilo po vse nič; bila je neka neličnost brez vsakega bitnega obraza.«²⁾ »In če ti vse spozna moj glas in moje pero, kar si mi razkril o tem vprašanju, kdo izmed

¹⁾ Augustinus: Confessionum lib. XII. c. 5.

²⁾ Ib. c. 4.

bralcev me bode pač še umel? Ipak radi tega moje srce ne preneha dajati ti čast in hvalospjev o tem, česar ni moči povedati.«¹⁾

Vendar nam neče jemati poguma, sam nam kaže pot, po kateri je prišel do spoznanja stvari. »Obrnil sem se k telesom samim in globlje sem pogledal v njih pretvornost, zaradi katere nehajo biti, kar so bila, in začenjajo biti, kar niso bila.« »Pretvornost«, pravi dalje, »pretvornost pretvornih stvari, ona je zmožna vseh likov, ki se pretvarjajo v nje pretvorne stvari. In ta — kaj je? Mar-li duh, ali tejo? mar bitni obraz duha ali telesa? Če bi se moglo reči: nekaj nič, kar je in ni, rekel bi ji tako; vendar je bila že karkoli, da prejme te vidne in zložene obraze.«²⁾

Uprav to pa je pot, po kateri je hodil Aristotel. »Bitni vznik in raztvor so vir, ki o njem pridemo do spoznanja prve stvari.«³⁾

Toda, rekli bodete, vprašanje je, ali se res kako bitje rodi? Mnogi vsaj zanikujejo to in trdè, da so vse premene v narodi nebitne.

Pustimo za čas to vprašanje, in pre-mišljajmo nekaj drugega. Dejali smo,

¹⁾ Ib. c. 5.

²⁾ Ib. »Mutabilitas enim rerum mutabilium ipsa capax est formarum omnium, in quas mutantur res mutabiles. Et haec quid est? numquid animus? numquid corpus? numquid species animi vel corporis? Si dici posset: nihil aliquid, quod est et non est, hoc eam dicerem; et tamen iam utcumque erat, ut species caperet istas visibiles et compositas«. Iz prej omenjenega: »ali me nisi ti, Gospod, učil, da ni bila ni nekaj, ni . . . predno nisi obličil . . . stvari«, sklepal bi kdo, da tvar lahko sama za-se biva. Vendar ni misliti tako. Sv. Avgustin I. super genes. sam izreka, da je umeti predstvo le — naturae ordijne, a ne predstvo časa. Cf. St. Thom. de potentia qu. IV. art. 2. — Cf. Aristot. »ὕλη . . . ἢ οὐδέποτε ἀνευ πάθους οἷόν τε εἶναι, οὐδὲ ἀνευ μορφῆς.« de gener. et corrupt. lib. I. c. 5.

³⁾ » . . . Natura, quae primo subiicitur mutationi, i. e. materia prima, non potest sciri per se ipsam . . . sed scitur secundum analogiam, i. e. sec. proportionem. Sic enim cognoscimus, quod lignum est aliquid praeter formam scamni et lecti: quia quandoque est sub una forma, quandoque sub alia.« St. Thom. in II. Physic. lect. 13. — »Generatio et corruptio substantialis sunt principium veniendi in cognitionem materiae primae.« St. Thom. in VIII. lib. Metaph. lect. 1.

da je rastlina, žival, človek eno bitje, t. j. da ima eno bit. Tako govori obča človeška pamet, tako tudi trdni razlogi. Z druge strani pa je tudi do cela resnično, da se ptica redi in raste. Sedaj pa pogledajmo kako-li?

Ptica pobira semena, želodček ja raztvarja, semenje se prelikuje in prilikuje. Tako pravi prirodoslovec. Mi pa še dostavljamo: Semence je izgubilo svojo bit, svoj bitni obraz. Bilo je semence, recimo rastlinica, sedaj ni več semence, ni več rastlinica. Sedaj je del ptice, deležno njenega življenja in čutenja. Premenilo se je semence. In kaj je to? Morda se je premenilo v nič? To ne, sicer bi se ptica ne redila, če nečemo pritrditi abotni misli, da bi Bog ustvarjal meso. Ne, ni se izgubilo, ni prešlo v nič, prešlo je v ptico. Ipak je nekaj izgubilo. Bilo je semence, sedaj ni več semence. Torej je izgubilo to, kar daje semencu, da je semence. In zopet je nekaj pridobilo. Postalo je meso, udeležilo se je živalske biti. Pridobilo je potemtakem nekaj, kar dela, da je meso — meso in sicer živo. Kaj pa je tisto, kar je prešlo iz semenca v ptico? Semence ni, ker je potem meso; meso ni, ker je bilo v semencu. Ni semence, ni meso, in vendar je lahko i semence i meso. Nedoločeno je torej, a vendar določno, ker je enkrat semence, potem meso. Določno je, in vendar ne samo od onega »nekaj«, sicer bi bilo ali samo semence ali samo meso. Nedoločeno je, a določno, trpno, v zmožnosti je, da postane to ali ono. Ni rastlinica, ni žival, nič ni od vsega kar je, in zopet tudi ni samo nič, sicer bi ne moglo biti kaj, ker »iz nič ni nič«.

Če to premislimo, spoznamo, da sta v semencu dve prvini. Ena je tista, ki prehaja pri pretvorbah iz stvari v stvar, ki je v zmožnosti, da postane karkoli, ki je po sebi torej nedoločena, a določna. In to smo imenovali tvar.¹⁾

¹⁾ Aristotel.: VII. Metaph. c. 3.: λέγω δ' ὕλην ἢ καθ' αὐτὴν μήτε τι, μήτε ποσόν, μήτε ἄλλο μηδὲν λέγεται, οἷς ὄρισται τὸ εἶναι. St. Thomas. de spir. creat. art. 1.: »Id communiter materia prima dicitur, quod est in genere substantiae ut potentia quaedam, intellecta praeter omnem

Druga prvina pa določuje tvar in ji daje, da je semence ali meso ali kaj drugega določenega, daje ji bitni obraz, lik njen je.¹⁾ Tvar ostaja ista. Liki se preminjajo. Semence se je raztvorilo, izgubilo je svoj lik, in po raznih prehodnih stanjih je začelo bivati pod likom mesa, kot del pod likom ptice.

Idimo še niže. Tudi rastlina ima eno bit. O tem moremo še menj dvomiti, nego-li o eni biti v ptici. Povedali smo že, kake čudne posledice bi morali proizvajati iz nasprotnega mnenja. Poleg tega pa vidimo, da je vse delovanje v rastlinah prepuščeno tvarinskim močem. Životna moč jih rabi kot orodje, daje jim smer in enoto. Da pa more to učinkjati, premeniti jih mora v viru in korenu, dati mora snovi tako bit, da sledi iz nje v rastlini sicer tvarno, a često delovanju nežive snovi oprečno delovanje.

In zopet se tudi rastlina redi in hrani, tudi rastlina raste. Iz zemlje in zraka pije in srče nežive snovi ter jih sebi prilikuje, spaja jih s svojo bitjo. Potemtakem pa tudi mrtva snov sestoji iz dveh prvin: iz stvari in lika.

Tu vidite, kam vodi ona pot, ki je po njej razsvitljen od večne luči hodil sv. Avguštin, pot, ki jo je umeril vzorni Platon, utrl globokoumni Stagirčan in zravnal angeljski učitelj. Tu vidite.

Ne moremo si kaj, da ne bi segli po dolgem molku možu v besedo. Dolgo smo se čudili, a sedaj se ne moremo več vzdržati. Zavzeti pravimo: I, vse to smo pa že nekje brali! Čakajte, kje? Podamo mu izpisek iz latinske knjige.

Mož se zadovoljno nasmehne in prijazno reče: I, kaj pa, to je dokaz angeljskega učitelja v komentarju o me-

speciem et formam, et etiam praeter privationem; quae tamen est susceptiva et formarum et privationum.«

¹⁾ St. Thom. in libr. II. de Anima lect. 1.: »Materia quidem est, quae secundum se non est hoc aliquid, sed in potentia tantum, ut sit hoc aliquid. Forma autem est, secundum quam iam est hoc aliquid in actu... Est ergo differentia inter materiam et formam, quod materia est ens in potentia, forma autem est entelechia (ἐντελεχεία), id est actus, quo scilicet materia fit actu, unde ipsum compositum est ens actu.«

tafiziki Aristotelovi.¹⁾ Znan mi je, znan. »Treba je dejati v podstav in podmet...« Le pozorno ga še enkrat potem preberite, videli bode, da uči prav isto, le kratko in jedrno, da je treba dostikrat eno razstavko tehtovito razmišljati in razglabljati, predno prodrete v globino njegovih mislij. Le še nekaj vam moram pojasniti. Tam govori o končnikih (terminih) in pa o odsostvu (privaciji). Vzemimo zopet semence, ki se mu je premeniti v del ptice. V semencu sta tvar in lik. Tvar bode i po razkrojbni in pretvoru ostala in se utelovila ptici. Lik semenca ne tako. Lik semenca je marveč to, kar mora semence izgubiti, da prejme lik ptice. Naravno je, da semence ne more še biti meso, če hoče postati meso. Zato pa tvar še ne sme imeti lika ptice. To odsotnost lika v stvari, z bližno zmožnostjo prejeti ga, imenujemo — (privatio) odsostvo. Če to poštevamo pri vzniku, pravimo lahko, da sodelujejo pri vzniku tri prvine. Skupni podklad — tvar²⁾, lik končnik, po katerem teži pretvor, in pa odsostvo³⁾ tega lika v stvari, ki se raztvori in pretvori. Očivestno pa je tudi, da sta samo tvar in lik prvini, iz katerih je telo. Odsostvo je le umski različno v stvari in je le postranska, pritična prvina narajajočega se telesa, prvina v nastajanju, a ne v biti.

Tako nam je dognana stvar, iz česa je telo.

O, sveti Avguštin, vzdihnemo mi o besedi »dognana stvar«, o, sv. Avguštin, kako prav si rekel: Kdo bode umel?

Ne tako, prijatelji, tolaži nas učeni mož. Stvar ni tako silno nedoumna. Saj ste že pač čuli, kaj je rekel Kant? Po njegovem mnenju sicer ne moremo spoznati bistva teles, a vsekako je treba

¹⁾ In VIII. Metaph. lect. 1.

²⁾ »Ἔστι δὲ ὕλη μάλιστα μὲν καὶ κυρίως τὸ ὑποκείμενον γενέσεως καὶ φθορᾶς δεκτικόν. Aristot. de gener. corrupt. I. 5.

³⁾ »... Privatio... non est aliqua aptitudo ad formam, vel inchoatio formae, vel aliquid principium imperfectum activum... sed ipsa carentia formae vel contrarium formae, quod subiecto accidit.« St. Thom. in lib. II. Phys. lect. 13. — »Privatio nihil aliud est quam absentia formae, quae est nata inesse.« St. Th. in I. de coelo. lect. 6.

dveh sil, da si razložimo razsežnost teles: odbojne in privlačne sile. Če bi ne bilo privlačne, razpršili bi se delki; da ni odbojne, spojili bi se delki v točko. Dobro! pravimo. Izvestno, dveh prvin je treba. Ena prvina mora biti vir razsežnosti in delov, druga vir enote in dejavnosti. Samo to nam oprosti, da popustimo tvoje sile, in denemo v podstav prave podstatne prvine, kakor smo jih našli v razmišljanju. Sila namreč brez podmeta se nam zdi — nestvor, in prave razsežnosti, ne samo umišljene, kakoršno bi razložile sile, potreba nam je enako.¹⁾

Ako vam torej pravi prirodoslovec: Evo prvin! ter vam računi množino atomkov v enem delku vode, recite mu: Ako ti je do tega, le imenuj atome prvine, a nam se zdi, da imajo atomi še vse v sebi, kar tvori bistvo telesa — tvar in silo. Če je sila samo nekaj pritičnega, odkod ima tvar enoto? Od kod dejavnost in sicer določeno, stalno dejavnost? Če pa je ona sila bistvena stvari, tako da brez nje bivati ne more, to ta sila ni nič drugega nego-li — lik, imenujte jo tako ali tako!²⁾

Toda pogledimo v potrdilo še v samo neživo stvarstvo. Vi bi mi namreč lahko rekli: Vse tvoje umovanje se opira na podstav, da je ptica enotno bitje. Kaj pa, ko bi to ne bilo res?

Recimo, da ni res. Pogledimo, kako so si med seboj nežive snovi. Mislim namreč kemijske spojine. Znano vam je, da se elementi spajajo in družijo v nove sestavine, ki v njih imajo povse nova in drugačna svojstva. Odkod so ta svojstva? Ločbarji pravijo: iz vzajemnega reda atomov. Da si moremo to vsaj nekoliko razložiti, reči moramo, da se ne premeni samo lega atomov, sicer bi se način delovanja nikakor ne premenil. Treba je, da atomi drug na drugega preminjajoč delujejo, da se sile zravnavajo. Toda tudi te sile so samo nebstveno premenjene, potemtakem ne more iz njih slediti bistveno različno delovanje. In da po resnici sledi, tega nikdo ne zanikuje. Torej morajo ele-

menti v spojnini dobiti po vzajemnem delovanju in vplivu bistveno razne sile od prejšnjih. Vse to moramo razbrati po goli, naravni poslednosti. Sedaj pa vprašajmo: ali so sile elementov z njih bistvom v nujni zvezi ali ne? Recimo, da niso. Kaj sledi iz tega? Če je to res, to ni nujno treba, da imajo vodik in dušik, kisik in zelenec (solik) upravo ta svojstva in ne drugih. In ker poznamo elemente le po svojstvih, naravno je, da nikdar ne moremo reči: ta element je vodik. Toda še nekaj drugega bi sledilo, nekaj, na kar bi pa naši kemiki ni kratko ni malo ne mogli pristati. Če so sile samo nebstvene pritike in torej ne izvirajo nujno iz bistva elementov, ni nobenega vzroka, zakaj dobi razkrojina uprav prejšnja svojstva, sile, ki jih je vsak element imel pred spojitvijo, zakaj na primer po razkrojni vode vedno dobimo kisik in vodik. Nobenega vzroka bi ne bilo za to, ako bi ne bila svojstva in sila le posledica bistva, z bistvom v nujni zvezi. A zopet če je to res, to je prav tako resnica, da se mora premeniti bistvo, če se bistveno premené sile. To pa ni nič drugega, nego-li reči: Spojine niso goli skupki, v njih ne ostajajo elementi nepremenjeni v svoji biti, marveč spojine nastajajo po bitni pretvorbi elementov.¹⁾

Potemtakem pa je izvestno, da so tudi elementi iz stvari in lika, ker si brez stvari in lika kot dveh podstatnih prvin, dveh sopolstatij, bitne pretvorbe nikakor ne moremo misliti, kamo-li da bi jo razložili! Bitni vznik ni samo nestvor, kakor si mnogi mislijo, marveč je veliko dejstvo, brez katerega bi vsa priroda bila gol stroj, in sicer stroj, ki sam sebe prenavlja in presnavlja, stroj — nestvor! Če pa vznika ne moremo tajiti pri mrtvih snoveh, družecih se v nove spojine, kako-li bi ga znikavali pri živstvu, pri rastlinah in živalih? Recimo tudi, da bi ptica ne imela ene biti — samo denimo, recimo! — izvestno je, da se hrani. Izvestno je, da ima snov v ptici bistveno različno delovanje. Ali naj še povemo, da je to premena in sicer bitna premena? Ali naj

¹⁾ Cf. Liberatore: Instit. Philosoph. vol. II. c. II. pars. 1. pag. 111.

²⁾ Ib. pag. 112.

¹⁾ Cf. De San: I. Cosmologia. I. pag. 185.

še enkrat ponovimo, da je za bitno pre-
treba dveh prvin? Ene, ki ostaja in
prehaja iz stvari v stvar, ki je vir pre-
snavljanju — stvari; in druge, ki mrtvo,
golo tvar brez lica in biti utvarja in
ostvarja — lika. To je ono čudežno
dvojstvo čutnega vesmira, spajajoče se
v še čudežnejšo enoto, dvojstvo, ki smo
o njem rekli, da je nosi v sebi tudi
drobni delek kamenca, ki mirno leži v
hladni zemlji. Mirno leži. A prišle bodo
studene kaplje, prepereli delki se bodo
ločili, slabotna koreninica se bode pri-
vila do njih, posrkala prijajoče raztaljene
sokove, raztvorjala jih bode in pretvar-
jala, stari liki bodo izginili, delki se
utelovili v rastlinici, služili bodo životni
sili in nje smotru. Po stebelcu jih bode
morda poslala sila vodnica v lepi cvet,
ali v plodnični prekät. S semencem
bode odpadla tvar. In zopet bode pričela
novo življenje v semencu, v rastlinici.
Z rastlinico bode prišla v živalsko telo,
deležna bode čutenja. In iz živali se
popnè morda še više, z mesom pride
v telo najvišjega čutnega bitja, njemu
se priliči in njemu služi. Morda bode
sprejemala vtiske ter tako delovala v
službi našega uma, naše duše. A prišel
bode čas, telo bode zapuščeno, deli se
bodo razkrajali in po dolgem času tvar
pride zopet v zemljo z istim likom. A
zakaj z istim likom po dolgem ob-
toku, vprašali me bode morda? . . .

Dovolj! Ako me počastite kdaj s
svojo prisotnostjo, pogovarjali se bo-
demo dalje. A sedaj smo pri kraju.
Telo je iz stvari in lika. Vem pač,
da se vam bode to in ono zdelo —
čudno. Tudi težkoče vam bodo ovirale
pot. A ne strašite se! Trezno razmi-
šljajte s sv. Avguštinom: »Et intendi
in ipsa corpora, eorumque mutabilitatem
altius inspexi, qua desinunt esse quod
fuerant, et incipiunt esse quod non
erant: eundemque transitum, de forma
in formam, per informe quiddam fieri
suspiciatus sum, non per omnino nihil:
sed nosse cupiebam, non suspi-
cari!«¹⁾ Le zaupajte! Ta sestav se ni
rodil v eni glavi, enem duhu, in naj
si je duh samega Aristotela! Podstav
mu je obče človeško naziranje o vzniku
in pretvorbi, le utrdil, razmotril ga je
duh razboritih in razsodnih modrecev.
Podklad, pravim, mu je obče nazira-
nje, ono naziranje, ki je je tako lepo,
tako globokoumno ostvaril pesnik, ki
poje:

V delavnico sem tvôjo zrl,
In videl vedno sem vrtenje,
Prelivajoče se življenje,
Prerojevanje, prenavljanje,
Iz bitja v bitje presnavljanje:
Nikjer je stalne ni stvari,
A prah nobén se ne zgubi!

¹⁾ L. confessionum l. c.

„Ruska biblioteka“ in naši prevodi slovanskih izvirnikov.

(Spisal V. B.)

(Konec.)

Blagovoljni čitatelji naj nam opro-
sté, da smo jih toliko časa mu-
dili s pripovedanjem epizode iz
najnovejšega našega slovstva; a
epizoda ta je prezanimiva in menim,
kolikor toliko v zvezi z našim pred-
metom, h kateremu se takoj povrnemo.
— Stritarja smemo namreč zlasti za-

hvaliti, da se ponašamo s tolikim šte-
vilom piscev in pesnikov, ki vsi hočejo
biti »izvirni«. A izvirne njih povesti so
mèdle, brez soka in mozga; glavna
naloga v njih je prisojena grajščakom,
ki vedno cigarete vijejo, in njih guver-
nantam, a občevalni jezik teh oseb ni
morda slovenski, niti nemški, temveč